УДК 338.48-53:502

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

Токмакова І.В., д.е.н, професор,
Корінь М.В., д.е.н., професор,
Гріневич Ю.П., магістр (УкрДУЗТ)

Встановлено, що туристична діяльність і розбудова її інфраструктури створюють для природного середовища різноманітні загрози, а отже для досягнення цілей сталого розвитку підприємства туристичної індустрії вже сьогодні повинні розробляти екологічні стратегії, що є одним із центральних елементів екологічного управління на стратегічному рівні. Цільовими орієнтирами екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії визначено такі, як мінімізація антропогенних навантажень, утилізація відходів, використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій та альтернативної енергетики, впровадження систем очищення та повторного використання води, зменшення хімічного та шумового забруднення від туристичного транспорту, розвиток нових, екологічно-орієнтованих видів туризму. Розкрито принципи на яких повинно ґрунтуватися формування екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії, а саме: синергетичності; результативності; комплексності; цілеспрямованості; збалансованості; інтегрування; адаптивності. З'ясовано види екологічних стратегії підприємств: достатності; чистого виробництва; еко-ефективності; кругообігу потоків; кооперування; екологічної модернізації. Визначено, що з огляду на поведінку підприємницької структури екологічні стратегії можуть бути активні, пасивні і змішані. З точки зору напрямків екологізації туристичних послуг екологічні стратегії доцільно розділити на такі види: екологізація вже існуючої пропозиції за рахунок поліпшення основних туристських послуг; диверсифікація сектора туристських послуг шляхом створення спеціального туристського продукту. Зроблено висновок, що в умовах повоєнного відновлення економіки України пріоритетного значення для підприємств туристичної індустрії набуває впровадження екологічної стратегії розвитку екотурів.

Ключові слова: екологізація, екологічна стратегія, принципи, підприємства, туристична індустрія.

FORMATION OF AN ENVIRONMENTAL STRATEGY FOR TOURISM INDUSTRY ENTERPRISES

Tokmakova I.V., Doctor of Economics, Professor,
Korin M., D. Sc. Econ., professor,
Hrinevych Yu.P., master (USURT)

It is established that tourism activities and the development its infrastructure create various threats to the natural environment, and therefore, in order to achieve the goals sustainable development, enterprises the tourism industry should already develop environmental strategies, which is one the central elements Environmental Management at the strategic level. The targets the environmental strategy tourism industry enterprises are defined as minimization of anthropogenic loads, waste disposal, use energy and resource-

© Токмакова І.В.,
Корінь М.В.,
Гріневич Ю.П.

saving technologies and alternative energy, introduction water purification and reuse systems, reduction chemical and noise pollution from tourist transport, development new, environmentally oriented types of Tourism. The principles on which the formation an environmental strategy tourism industry enterprises should be based are revealed, namely: synergy; efficiency; complexity; purposefulness; balance; integration; adaptability. The types of environmental strategies of enterprises are clarified: sufficiency; clean production; eco-efficiency; flow cycle; cooperation; environmental modernization. Also, taking into account the behavior the business structure, environmental strategies can be active, passive, or mixed. From the point view directions for greening tourist services, it is advisable to divide environmental strategies into the following types: Greening an existing offer by improving basic tourist services; diversification the tourist services sector by creating a special Tourist Product. It is concluded that in the context the post-war recovery the Ukrainian economy, the introduction an environmental strategy for the development Eco-Tours is becoming a priority for enterprises the tourism industry. It is argued that for Ukraine, which has sufficient ecotourism resources, in the conditions of post-war growth in demand for tourist services, the priority direction of the environmental strategy of tourism industry enterprises should be the development of ecotourism, which forms significant advantages both for business development and for the regions, the country's economy as a whole.

Keywords**: **greening, environmental strategy, principles, enterprises, tourism industry

Постановка проблеми та її зв'язки з науковими чи практичними завданнями. На сьогоднішній день індустрія туризму завдяки своїй глобальності та широкому охопленню різних галузей господарства набула виняткового значення. Важливість туризму випливає з численних переваг, які останній приносить будь-якій країні. Туризм сприяє економічному зростанню та розвитку країн, забезпечує надходження доходів та надає численні економічні переваги. Він виконує важливі суспільні функції: рекреаційну, пізнавальну, культурну, виховну, економічну. Однак, із збільшенням туристичних потоків зростає і навантаження на природно-територіальні комплекси, що здатне спровокувати деградацію природних систем та загострення еколого-економічних проблем. Туристична діяльність та розбудова її інфраструктури створюють для природного середовища загрози, схожі до тих, які відбуваються внаслідок розвитку промисловості, урбанізації чи транспорту. У той же час, погіршення екологічної ситуації призводить до зменшення рівня туристичної привабливості території і зниження попиту на туристичні продукти, що, в свою чергу, є стримуючим чинником розвитку туристичних дестинацій. Таким чином, переважна орієнтація на швидкі темпи і результати економічного зростання туристичного бізнесу завдають шкоди довкіллю та сприяють загостренню суб'єкт-об'єктних відносин у системі людина-природа. А це, в свою чергу, актуалізує необхідність впровадження екологічних стратегій на підприємствах туристичної індустрії, як ключового фактору забезпечення їх сталого розвитку.

Аналізостанніх досліджень і публікацій і виділення невирішених частин загальної проблеми. Дослідженню стану, проблем та перспектив екологізації діяльності підприємств туристичної індустрії присвячено наукові праці багатьох вчених, серед яких Мотузенко О.О. [5], Скляр Г.П., Карпенко Н.М. [10], Степаненко А.В. [11] та інші. Екологічні стратегії підприємств широко вивчаються такими науковцями, як Волошенко О.О. [1], Дикань В.Л., Овчиннікова В.О., Маковоз

О.В., Токмакова І.В., Шраменко О.В. [2-3], Мартієнко А.І., Хумарова Н.І. [4], Попова О.Ю., Герасименко Т.В. [9]. Разом з тим, незважаючи на значну кількість наукових розробок в окресленій сфері, питання формування екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії висвітлені в наукових колах недостатньо і потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає в дослідженні змісту екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії та встановлені її різновидів, окреслені пріоритетних напрямів реалізації екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії в умовах повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Україна в післявоєнний час об‘єктивно має всі передумови для інтенсивного розвитку внутрішнього та іноземного туризму. Цьому сприяють особливості географічного розташування й рельєфу, помірний клімат, багатий природний, історико-культурний та туристично-рекреаційний потенціал. Але нині розвиток цієї важливої сфери економіки в Україні стримується воєнними діями, а в майбутньому - низкою негативних факторів, що відображають критичний стан техніко-економічного потенціалу галузі. Серед основних проблем туристичної індустрії в Україні слід віднести такі: частина природних територій та об‘єктів культурної спадщини непристосована для туристичних відвідувань; туристична інфраструктура в цілому не відповідає якісним параметрам, а туристичні послуги в більшості секторів туристичної індустрії – вимогам до якості обслуговування. Поряд з цим сьогодні наявні негаразди туристичної галузі все більше посилюються екологічними факторами, у тому числі несприятливими екологічними наслідками рекреації та туризму, що можуть бути як прямими, так і непрямими. Прямими є витоптування трав‘яного покриву, виснаження фауністичних ресурсів у процесі рибної ловлі та полювання, деградація коралів (у процесі їх вилучення на сувеніри), руйнування місць гніздування птахів, спричинення лісових пожеж самовільним запаленням вогнищ, механічне забруднення екосистем тощо. Непрямі наслідки, як правило, зумовлені різними видами інфраструктурного обслуговування туристів – забруднення повітря автомобільним та авіаційним транспортом, забруднення води стоками готельно-ресторанних комплексів, деградація ґрунтів та розвиток несприятливих геоморфологічних явищ (зсуви, обвали, селі) у результаті порушення природоохоронних вимог під час рекреаційної забудови тощо. Отже, все більшої актуальності набувають питання екологізації туристичної діяльності підприємств.

Враховуючи особливості функціональної схеми туристичної галузі (використання природних та культурно-історичних ресурсів – надання туристичних послуг – отримання економічних прибутків), перші спроби визначення основ збалансованого туризму були зроблені ще у 1988 році Світовою туристичною організацією. Саме в цей час туризм починає розглядатись як напрямок, що веде до управління ресурсами таким чином, що економічні, соціальні та естетичні потреби можуть бути задоволені без спричинення значної шкоди довкіллю, порушення основних екологічних процесів та зміни природних екосистем.

Для досягнення цілей екологізації підприємства туристичної індустрії вже сьогодні повинні розроблятися екологічні стратегії, що є одним із центральних елементів екологічного управління на стратегічному рівні.

Екологічні стратегії підприємств представляють собою сполучні ланки між нормативною екологічною політикою й оперативними екологічними порогами. За визначенням Степаненко А.В. [11] екологічна стратегія – це метод, за допомогою якого визначаються основні

довгострокові цілі та завдання витку екологічного об‘єкту в системі довкілля-соціум-економіка, розробка курсу дій і розподілу ресурсів, необхідних для забезпечення здійснення місії і досягнення поставлених цілей на основі відтворення природного і соціально-економічного потенціалу. Якщо вважати мету об‘єкта стратегування пунктом призначення, то стратегія буде дорожньою картою, яка вказує шлях до цього місця призначення. Слід констатувати, що екологічна стратегія має стати ключовим елементом системи стратегічного управління підприємствами туристичної індустрії, що дозволить не тільки оптимізувати їх внутрішньогосподарську діяльність, але й забезпечить лояльність клієнтів та конкурентоспроможність туристичного бізнесу.

Цільовими орієнтирами екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії є мінімізація антропогенних навантажень, утилізація відходів, використання енерго- і ресурсозберігаючих технологій та альтернативної енергетики, впровадження систем очищення та повторного використання води, зменшення хімічного та шумового забруднення від туристичного транспорту, розвиток нових, екологічно-орієнтованих видів туризму. Екологічно-орієнтована управлінська діяльність на підприємствах туристичної індустрії спрямована на поліпшення екологічного стану природних комплексів та об_єктів територій туристичної зацікавленості; збереження та відновлення порушених або змінених (деградованих) екосистем за рахунок зміни режиму (способу) їх використання; розрахунок та встановлення допустимої кількості туристів за певний туристичний сезон; модернізацію обладнання та очисних споруд, що застосовуються в туристичній інфраструктурі; підвищення культури виробництва туристичних послуг; екологічну освіту.

Досягнення встановлених орієнтирів потребує інтеграції екологічних знань в економічну сферу туризму, що можна реалізувати різними шляхами, головними з яких вважаються наступні: розробка та реалізація основних принципів розвитку туристичної галузі; організація менеджменту екологічного туризму та реалізація його принципів у сфері управління туристичною діяльністю; створення системи екологічного моніторингу вже на стадії обґрунтування експлуатації рекреаційного природно-ресурсного потенціалу території. Екологічно орієнтований туризм вимагає не тільки розуміння проблем охорони навколишнього середовища, а й переходу на принципово новий рівень формування компетенцій і кваліфікацій працівників, зміни основ управлінської діяльності на основі тісної співпраці між науковцями і практиками сфери туризму.

Основними принципами формування і реалізації екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії мають стати наступні.

Синергетичності. Передбачає формування механізмів розвитку, що одночасно сприяють підвищенню результативності діяльності та зменшеннюя навантаження на навколишнє середовище.

Результативності. Реалізація заходів, спрямованих на охорону навколишнього середовища повинна ґрунтуватися на їх економічній ефективності, що відповідає концепції прибуткової екології.

Комплексності. Багатоаспектність процесу екологізації передбачає необхідність управління різними за ознаками ресурсами. Передбачає охоплення всіх видів ресурсів, що використовуються у діяльності підприємства, їх кількісно-якісних характеристик, чинників, що впливають на ефективність їх використання, а також на їх обмеженість.

Цілеспрямованості. Вимагає адресності та конкретності управлінських

рішень щодо кожного об‘єкта управління, а також їх здійснення для досягнення чітко визначених цілей екологізації.

Збалансованості. Полягає в оптимальному співвідношенні нарощення темпів діяльності підприємств та впливу на навколишнє середовище.

Інтегрування. Передбачає узагальнення інформації, яка є різнорідною за своєю сутністю, походить із різноманітних джерел і з різних підсистем управління (відображає вплив різних факторів). Еколого-економічний розвиток повинен базуватися на поєднанні такої інформації (яка характеризує різноманітні аспекти цього явища), тобто її інтегрування, та виведення на її основі обґрунтованих висновків.

Адаптивності. Полягає у необхідності здійснення постійного моніторингу та аналізування результатів еколого-економічної діяльності підприємств з метою їх коригування залежно від зміни факторів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Ефективне вирішення завдань екологічної стратегії ґрунтується на наступних способах: розумне управління; розумне використання ресурсів; розумне споживання; підтримка місцевої господарської діяльності, надання інформації. Розумне управління туристичною індустрією може забезпечити її екологізацію шляхом: збереження і популяризації природного, історичного і культурного різноманіття, які є істотною частиною туризму; включення туристичної діяльності до планів сталого розвитку відповідного регіону; навчання обслуговуючого персоналу підвищенню якості сервісних послуг; маркетингового аналізу і надання докладної інформації про туристичний об‘єкт; проведення нових досліджень і спостережень, які сприяють подоланню існуючих проблем або відкривають нові туристичні об‘єкти, а також є необхідними для промисловості та споживачів. Варто відзначити, що збереження та розумне використання природних, культурних і соціальних ресурсів не тільки є суттєво необхідним, але й має довгострокове значення для розвитку бізнесу. Скорочення споживання і зменшення об_єму відходів сприяють зниженню витрат на відновлення довкілля і підвищення якості туризму. Підтримка місцевої господарської діяльності може відбуватися шляхом: заохочення на місцевому рівні широкого спектру екологічної діяльності з урахуванням витрат на охорону довкілля; залучення місцевих товариств до урегулювання питань, пов_язаних не лише з підвищенням добробуту місцевого населення, але й покращенням якості туризму; проведення консультацій з місцевими бізнесменами і населенням, оскільки співпраця між різними секторами суспільства є основним способом подолання проблем і уникнення конфліктів. Слід відмітити, що попереднє надання туристам необхідної інформації правильне використання природних, культурних і соціальних ресурсів та їх вплив та туризм. Підсумовуючи вище зазначене, можна зробити висновок, що значення екологізації туризму для розвитку економіки полягає у збереженні та відновлені вразливих, екологічно нестійких природних територій; усуненні потенційних та існуючих джерел впливів на довкілля в процесі туристичної діяльності; узгодженому плануванні туристичної активності з іншими видами економічної діяльності; впровадженні у туристичну галузь екологічно м‘яких технологій; мінімізації тисків та навколишнє середовище за рахунок рівномірного розподілу туристів (у часі і просторі) та створенні альтернативних зон відпочинку.

При вибору типу екологічної стратегії слід враховувати залежність від рівня екологічного потенціалу підприємств туристичної індустрії, який визначає можливості забезпечувати власну екологічну ефективність та

результативність. Тобто, забезпечення майбутньої екологічної ефективності та результативності підприємства туристичної індустрії відбуватиметься завдяки зниженню потенційних екологічних ризиків та розвитку екологічного потенціалу підприємства.

Нині серед екологічних стратегій, які відповідають концепції сталого розвитку підприємств та принципам сучасного корпоративного екологічного менеджменту, виділяють наступні [11]: стратегія достатності – добровільне обмеження споживання і відповідно зміна стилю життя; стратегія чистого виробництва, що забезпечує мінімізацію негативного впливу на навколишнє природне середовище окремого підприємства шляхом радикальної зміни технології, номенклатури продукції, і застосовуваної сировини; стратегія еко-ефективності – істотне збільшення коефіцієнта використання сировинних ресурсів і коефіцієнта корисної дії всіх технологічних процесів; стратегія кругообігу потоків – формування між підприємствами своєрідних індустріальних постачальницьких ланцюгів, які здійснюють кругообіг потоків сировини і відходів у відповідності з асимілюючим потенціалом природи; стратегія кооперування – скорочення негативного впливу на стан природного середовища з боку групи підприємств, які об‘єднуються між собою у спільному вирішенні екологічних проблем, з метою підвищення рівня ресурсозбереження і мінімізації відходів.

Даний перелік різновидів екологічних стратегій підприємств слід доповнити стратегією екологічної модернізації (основних фондів, технологій, окремих процесів та продуктів), яка передбачає: запровадження системи екологічного менеджменту, екологічного аудиту, а також досвіду екологічного інжинірингу, маркетингу, лізингу, страхування; оновлення виробничих процесів (технологічних систем) для поліпшення екологічних характеристик виробництва з економічним ефектом; модернізацію очисних споруд з економічним ефектом; підвищення екологічної свідомості та кваліфікації персоналу.

З огляду на поведінку підприємницької структури О. Попова та Т. Герасименко [9] виділяють такі основні типи екологічних стратегій підприємств: активні (ініціативні) екологічні стратегії, які характеризуються достатньою, іноді високою екологічною відповідальністю суб‘єктів господарювання за вплив на навколишнє природне середовище; пасивні (компенсаційні, захисні) екологічні стратегії, зумовлені низькою екологічною відповідальністю з боку підприємств, використанням механізмів захисту навколишнього середовища від наслідків власної господарської діяльності відповідно до чинних вимог, що регламентуються на рівні держави (наддержавних органів); перехідні (компромісні) екологічні стратегії, що вирізняються середнім рівнем екологічної відповідальності з боку підприємств.

З точки зору напрямків екологізації туристичних послуг екологічні стратегії доцільно розділити на такі види: екологізація вже існуючої пропозиції за рахунок поліпшення основних туристських послуг: підвищення комфортності послуг, виключення з середовища обслуговування туристів шкідливих для здоров'я матеріалів, організації харчування на основі екологічно чистих харчових продуктів і т.п.; диверсифікації сектора туристських послуг шляхом створення спеціального туристського продукту, тобто виділення субринку турпослуг під назвою «екотур». Реалізація даного продукту веде до появи потоків туристів, спрямованих головним чином з урбанізованих районів в райони зі збереженими в природному стані природними комплексами.

В умовах повоєнного відновлення економіки України пріоритетного

значення для підприємств туристичної індустрії набуває впровадження екологічної стратегії розвитку екотурів, оскільки вони мають ряд особливостей (рис. 1), які націлені на стимулювання і задоволення бажання спілкуватися з природою, запобігаючи негативному впливу на природу і культуру, що спонукає туроператорів і туристів сприяти охороні природи і соціально-економічному розвитку.

Варто відзначити, що все різноманіття видів екотуризму розділяється на два основних класи [7-8]:

- екотуризм в межах особливо охоронюваних природних територій (акваторій) і в умовах «дикої», непорушеної або мало зміненої природи. Розробка і проведення таких турів-класичний напрямок в екотуризмі; відповідні тури є екотурами у вузькому значенні даного терміна, їх відносять до «австралійської» або «північно-американської» моделі екотуризму.
- екотуризм поза межами особливо охоронюваних природних територій і акваторій, на просторі окультуреного або культурного ландшафту (найчастіше сільського). До цього класу турів можна віднести досить широкий спектр екологічно орієнтованого туризму, починаючи з агротуризму і аж до круїзу на комфортабельному лайнері; цей вид екотурів відносять до «німецької» або до «західно-європейської» моделі.

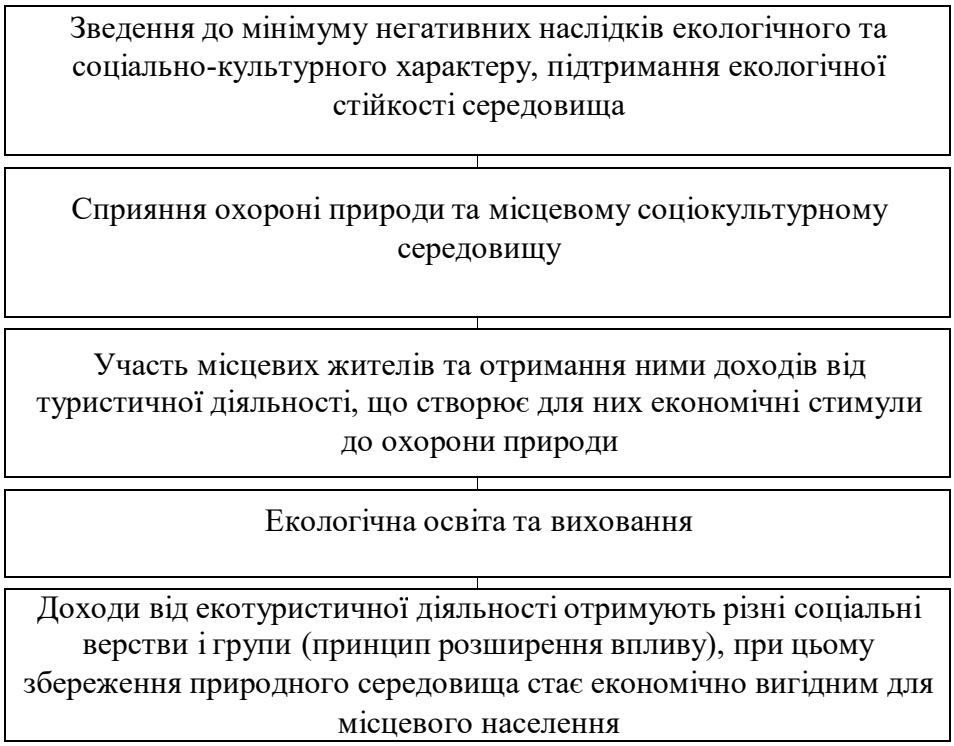

Рис. 1. Характерні особливості екотурів

Однак найбільш істотними вважаються дві видові ознаки - мета і об'єкт екотура. За основною метою туру можна розрізняти наступні види екотурів:

- спостереження і вивчення «дикої» або «окультуреної» природи (з елементами екологічної освіти і виховання);
- відпочинок в оточенні природи з емоційними, естетичними цілями;
- лікування природними факторами;
- тури зі спортивними та пригодницькими цілями.

За основним об‘єктом, що в значній мірі визначає зміст програми туру і частково форму його організації, виділяються види екотурів:

- ботанічні, зоологічні, геологічні та тому подібні тури;
- еколого-етнографічні або археологічні, еколого-культурні тури;
- агротури;
- спелеологічні, водні, гірські тури і т. п. [8].

Зрозуміло, цілі туру і його об'єкти пов'язані між собою; обидві головні видові ознаки не можна вважати абсолютно незалежними підставами класифікації (в реальній програмі туру його цілі і об'єкти часто поєднуються). Проте кожен організатор і учасник туру може визначити його головні особливості і віднести кожен конкретний тур до того чи іншого виду.

Впровадження екотурів впливає на підвищення конкурентоздатності не лише підприємств туристичної індустрії, але й на розвиток регіонів: позитивний вплив на розвиток громади; прямий фінансовий внесок у охорону навколишнього природного середовища; конкурентні переваги від впровадження принципів сталого розвитку. Екотури є важливою та навіть істотною частиною формування місцевих бюджетів. А оскільки довкілля є основним компонентом активів екотуризму доходи у сфері туризму часто використовуються для вимірювання економічної цінності заповідних територій.

Висновок. Збалансований розвиток туристичної діяльності нині є важливим пріоритетом для підприємств туристичної індустрії України, які сьогодні функціонують в край складних умовах воєнних дій та суттєвого порушення природно-економічного потенціалу. У зв‘язку з наявною ситуацією процеси екологізації туристичної діяльності слід розглядати як напрямок забезпечення конкурентоспроможності туристичного бізнесу, що диктує необхідність формування екологічних стратегій на підприємствах туристичної індустрії. Екологічна стратегія представляє собою як ключовий елемент системи стратегічного управління підприємствами туристичної індустрії, цільовими орієнтирами якої є мінімізація антропогенних навантажень, утилізація відходів, використання енерго- та ресурсозберігаючих технологій та альтернативної енергетики, впровадження систем очищення та повторного використання води, зменшення хімічного та шумового забруднення від туристичного транспорту, розвиток нових, екологічно-орієнтованих видів туризму. Для України, яка володіє достатніми екотуристичними ресурсами, в умовах повоєнного зростання попиту на туристичні послуги, пріоритетним напрямком екологічної стратегії підприємств туристичної індустрії має стати розвиток екотурів, що формують суттєві переваги як для розвитку бізнесу, так і для регіонів, економіки країни в цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Волошенко О.О. Методичний підхід до формування стратегії еколого-орієнтованого розвитку підприємства. Ефективна економіка. 2016. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5274 (дата звернення: 06.05.2023).

2 Дикань В.Л., Зубенко В.О., Маковоз О.В., Токмакова І.В., Шраменко О.В. Стратегічне управління: навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 272 с.

3 Дикань В.Л., Токмакова І.В. Розвиток еколого-економічного управління на підприємствах України в умовах євроінтеграції : монографія. Харків : УкрДАЗТ, 2008. 150 с.

4 Мартієнко А.І., Хумарова Н.І. Дематеріалізація у сфері природокористування на основі

удосконалення системи адміністрування. *Економіка: реалії часу. Актуальні проблеми секторальної економіки*. 2015. № 6(22). С. 120–126.

5 Мотузенко О.О. Екологічний туризм в контексті сталого розвитку території. *Туризм на порозі XXI сторіччя: освіта, культура, екологія*. К.: «КІТЕП», 2002. С. 189-191.

6 Нікітенко К.С. Розвиток екотуризму в Україні: потенціал та проблеми. *Таврійський науковий вісник*. 2023. Серія: Економіка. Вип. 15 (Квітень). С. 259-63.

7 Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія / за наук. ред. проф. Л. Ю. Матвійчук. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2019. 320 с.

8 Піменов В.Г. Розвиток екологічного туризму в Україні: основні поняття, проблеми, сучасний стан. *Вісник Харківської державної академії культури*. Серія : Соціальні комунікації. 2018. Вип. 52. С. 198-208.

9 Попова О.Ю., Герасименко Т.В. Особливості екологічно ініціативної стратегії розвитку промислових підприємств. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія «Економічні науки». 2018. № 36. С. 37–42.

10 Скляр Г.П., Карпенко Н.М. Сталий розвиток сфери туризму на засадах партнерства. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. Серія «Економічні науки». 2013. №2 (58). С. 126–130.

11 Степаненко А.В. Еколого-економічні стратегії в системі забезпечення екологічної безпеки. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. С. 77–89.

REFERENCES

1 Voloshenko O.O. (2016) Metodychnyi pidkhid do formuvannia stratehii ekoloho-oriientovanoho rozvytku pidpryiemstva. [Methodological approach to the formation of an environmental-oriented enterprise development strategy] Efektyvna ekonomika. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5274 (Accessed: 06.05.2023).

2 Dykan V.L., Zubenko V.O., Makovoz O.V., Tokmakova I.V., Shramenko O.V. (2013) Stratehichne upravlinnia: navchalnyi posibnyk. [Strategic Management: a textbook] Kyiv : «Tsentr uchbovoi literatury», 272 p. (in Ukrainian)

3 Dykan V.L., Tokmakova I.V. (2008) Rozvytok ekoloho-ekonomichnoho upravlinnia na pidpryiemstvakh Ukrainy v umovakh yevrointehratsii : monohrafiia. [Development of ecological and economic management at Ukrainian enterprises in the context of European integration: monograph] Kharkiv : UkrDAZT, 2008. 150 p. (in Ukrainian)

4 Martiienko A.I., Khumarova N.I. (2015) Dematerializatsiia u sferi pryrodokorystuvannia na osnovi udoskonalennia systemy administruvannia.[Dematerialization in the field of Environmental Management based on the improvement of the administration system] *Ekonomika: realii chasu. Aktualni problemy sektoralnoi ekonomiky*. № 6(22). P. 120–126.

5 Motuzenko O.O. (2002) Ekolohichnyi turyzm v konteksti staloho rozvytku terytorii. [Ecotourism in the context of sustainable development of the territory] *Turyzm na porozi KhKhI storichchia: osvita, kultura, ekolohiia*. K.: «KITEP». P. 189-191.

6 Nikitenko K.S. (2023) Rozvytok ekoturyzmu v Ukraini: potentsial ta problemy. [Development of ecotourism in Ukraine: potential and problems] *Tavriiskyi naukovyi visnyk*. Seriia: Ekonomika. Vyp. 15 (Kviten). P. 259-63.

7 Perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini ta sviti: upravlinnia, tekhnolohii, modeli: kolektyvna monohrafiia (2019) [Prospects for tourism development in Ukraine and the world: management, technologies, models: collective monograph] / za nauk. red. prof. L. Yu. Matviichuk. Lutsk : IVV Lutskoho NTU, 320 p. (in

Ukrainian)

8 Pimenov V.H. (2018) Rozvytok ekolohichnoho turyzmu v Ukraini: osnovni poniattia, problemy, suchasnyi stan. [Development of ecotourism in Ukraine: basic concepts, problems, current state] *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury*. Seriia : Sotsialni komunikatsii. Vyp. 52. P. 198-208.

9 Popova O.Yu., Herasymenko T.V. (2018) Osoblyvosti ekolohichno initsiatyvnoi stratehii rozvytku promyslovykh pidpryiemstv. [Features of the environmentally Initiative Strategy for the development of industrial enterprises] *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu*. Seriia «Ekonomichni nauky». № 36. P. 37–42.

10 Skliar H.P., Karpenko N.M. (2013) Stalyi rozvytok sfery turyzmu na zasadakh partnerstva. [Sustainable development of the tourism sector based on partnership principles] *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*. Seriia «Ekonomichni nauky». № 2 (58). P. 126–130.

11 Stepanenko A.V. (2014) Ekoloho-ekonomichni stratehii v systemi zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky.[Ecological and economic strategies in the system of ensuring environmental safety] *Nauka ta naukoznavstvo*. № 4. P. 77–89.